

ELŻBIETA WĘCŁAWOWICZ-BILSKA

Politechnika Krakowska

ATRAKCYJNOŚĆ PRZESTRZENI MAŁYCH MIAST I MIEJSCOWOŚCI UZDROWISKOWYCH W DORZECZU GÓRNEJ WISŁY*

Abstract: Attractiveness of Small Towns and Spas Located in Basin of Upper Vistula River. Polish spas, located in Upper Vistula river's basin are mainly connected with sets of little towns and villages centers. Conducted researches in area of their spatial attractiveness are resulting from the need of determining threats in South Poland spas' functionality. This area of concern is crucial, owing to high level of competition with other spas situated in neighboring countries, especially those in Slovakia.

There are various levels of spatial attractiveness in 17 current active Upper Vistula river's statutory spas.

Description of their attractiveness levels have been connected with many factors. These factors are resulting from: location and relation between health-resort and neighboring areas, abundance and types of natural medicinal resources, quality and value of natural environment, condition and methods of use of historic buildings and the whole cultural heritage of town and region.

Among other factors that were considered as important ones, there are: the size of spa's health area and a method of its connection with surrounding residential area, the type of dominating activities in spa's locality, the methods and progress in using of public spatial areas in aspect of technical infrastructure and flooding danger.

The problem of proper spatial shape in analyzed health-resorts is very crucial. Direct reason of this conclusion is great concentration of all Polish spas in Upper Vistula river's basin as well as their functioning and development in natural environment protection areas, what is desired economical activity with possible result of unemployment rate decrease in that regions.

* Prezentowane opracowanie jest efektem badań prowadzonych w ramach projektu badawczego KBN nr 5 TO7F 024 24 pt. *Badania przestrzenno-programowe statutowych i potencjalnych miejscowości uzdrowiskowych położonych w dorzeczu Górnej Wisły z punktu widzenia możliwości ich rozwoju oraz wygrania konkurencji z innymi europejskimi ośrodkami lecznictwa balneologicznego.*

Polskie uzdrowiska położone w dorzeczu Górnej Wisły są związane głównie z układami małych miast i ośrodkami wiejskimi. Badania dotyczące ich atrakcyjności przestrzennej wynikają z potrzeby określenia zagrożeń dla funkcjonowania uzdrowisk południowej Polski ze względu na konkurencję podobnych ośrodków działających w sąsiednich państwach, głównie w Słowacji.

Wśród funkcjonujących obecnie w dorzeczu Górnej Wisły 17 uzdrowisk statutowych¹ obserwuje się różne stopnie atrakcyjności przestrzennej tych założeń.

Prawie wszystkie miejscowości uzdrowiskowe w dorzeczu Górnej Wisły można zaliczyć do miast małych lub bardzo małych miejscowości².

Badania stopnia ich atrakcyjności związane z licznymi czynnikami wynikającymi z:

- lokalizacji i relacji miejscowości do sąsiednich obszarów;
- zasobów i rodzaju naturalnych surowców leczniczych oraz stanu i walorów środowiska przyrodniczego;
- stanu zachowania i sposobu użytkowania historycznych zespołów oraz obiektów; a także całego dziedzictwa kulturowego miejscowości i regionu;
- wielkości założenia leczniczego uzdrowiska i sposobu związania ośrodka leczniczego z towarzyszącym mu układem osadniczym;
- rodzajów głównych funkcji miejscowości;
- sposobu i stanu zagospodarowania całej miejscowości, a zwłaszcza zagospodarowania i użytkowania przestrzeni publicznych; w tym:
 - rodzaju i wielkości istniejących usług;
 - wielkości, rodzaju i sposobu zagospodarowania terenów zieleni;
 - wyposażenia miejscowości w zakresie infrastruktury technicznej i zagrożenia powodziowego.

1. Lokalizacja i relacje przestrzenne miejscowości uzdrowiskowej do obszarów sąsiadujących

Rozpatrując lokalizację i relację miejscowości uzdrowiskowych zarówno statutowych, jak i potencjalnych w stosunku do sąsiednich terenów wyróżniono kilka typów przestrzennych powiązań.

¹ Uzdrowiska położone w dorzeczu Górnej Wisły stanowią prawie 40% wszystkich uzdrowisk statutowych w Polsce.

² Tylko cztery uzdrowiska (Busko, Krynica, Rabka i Ustroń) są związane z miejscowościami liczącymi powyżej 10 tys. mieszkańców. Swoszowice wchodzi w skład układu wielkomiejskiego Krakowa, zaś pozostałe 12 ośrodków jest związanych z bardzo małymi miastami i miejscowościami liczącymi około i poniżej 5 tys. mieszkańców.

Tabela 1

Uzdrowiska i miejscowości potencjalnie uzdrowiskowe położone w strefie oddziaływania miast dużych	
zespoły uzdrowisk	uzdrowiska solitarne
Swozowice , Kraków – Mateczny Wieliczka, Bochnia, Krzeszowice,	Goczałkowice – Jaworze

Zespoły uzdrowisk i miejscowości potencjalnie uzdrowiskowych położone w terenach tradycyjnie wypoczynkowych		
zespoły uzdrowisk statutowych	zespoły uzdrowisk statutowych i potencjalnych	zespoły uzdrowisk potencjalnych
Busko – Solec	Szczawnica – Krościenko, <i>Głębokie</i> – Piwniczna – Wierchomla, Łomnica Zdrój – Żegiestów-Zdrój – <i>Milik</i> – Muszyna – Złockie – <i>Szczawnik</i> , <i>Powroźnik</i> – Krynica – Tylicz, Wapienne – Folusz, Lubatówka, Iwonicz, Rymanów – Rudawka Rymanowska, Polańczyk – Komańcza, Czarna Góra, Rabe	Sól, Rycerka Górna, Osuchy, Wólka Biska, Sieraków – Harasiuki w dolinie rzeki Tanwi

Ośrodki występujące samodzielnie	
uzdrowiska statutowe	miejscowości potencjalnie uzdrowiskowe
Ustroń Rabka Wysowa Horyniec	Zawoja Poręba Wielka Szczawa Ciężkowice Brzozów Lipa Hyżne – Nieborów Latoszyn

Pogrubionym drukiem zaznaczono uzdrowiska statutowe.

Wyróżniono miejscowości położone w sąsiedztwie terenów silnie zurbanizowanych, jak i w terenach tradycyjnie wypoczynkowych, oraz miejscowości uzdrowiskowe tworzące zespoły oraz występujące samotnie.

Większość ośrodków lecznictwa balneologicznego regionu górnej Wisły, jest położona w terenie zróżnicowanym hipsometrycznie, ponieważ są to uzdrowiska podgórskie, związane z głównie z miejscowościami małymi o liczbie mieszkańców nie większej niż 5 tys³, i bardzo małymi liczącymi poniżej 1000

³ W tej grupie uzdrowisk znajdują się takie miejscowości, jak Iwonicz-Zdrój, Muszyna-Złockie, Piwniczna, Polańczyk, Romanów-Zdrój, Szczawnica (zaliczana zarówno do uzdrowisk podgórskich, jak i górskich), Ustroń, Wapienne Żegiestów. Uzdrowiska podgórskie regionu Górnej Wisły to ponad 58% wszystkich polskich uzdrowisk podgórskich.

mieszkańców. Wyjątkiem w tej grupie jest Ustroń (15,9 tys.). Kilka ośrodków również związanych przeważnie z małymi i bardzo małymi miastami należy do dużej grupy polskich uzdrowisk nizinnych⁴, wyjątkiem jest Busko-Zdrój (16 tys.) oraz Swoszowice wchodzące w granice administracyjne Krakowa. Najmniej liczną grupę stanowią uzdrowiska górskie, wśród których znajdują się Krynica, Rabka i Wysowa⁵.

Główne arterie komunikacji tranzytowej przebiegają w bezpośrednim sąsiedztwie dwóch uzdrowisk statutowych związanych z obszarami silnie zurbanizowanymi – droga A-4 w pobliżu Swoszowic i A-1 na granicy parku w Goczałkowicach.

Pozostałe uzdrowiska leżą poza zasięgiem dróg autostradowych, ale ważne trasy o charakterze międzynarodowym przebiegają w sąsiedztwie niektórych z nich lub przez nie, np. Piwniczna, Muszyna-Złockie, Żegiestów, Krynica.

Tabela 2

Profile lecznicze występujące w uzdrowiskach dorzecza Górnej Wisły

Nazwa schorzenia	Nazwa uzdrowiska prowadzącego kurację
Choroby układu krążenia	Busko-Zdrój, Krynica, Rabka, Rymanów-Zdrój,
Choroby układu oddechowego	Goczałkowice-Zdrój, Iwonicz-Zdrój, Muszyna-Złockie, Piwniczna-Zdrój, Polańczyk, Rabka, Rymanów-Zdrój, Szczawnica, Ustroń, Wieliczka, Wysowa, Żegiestów-Zdrój
Choroby narządów ruchu i reumatyczne	Busko-Zdrój, Goczałkowice-Zdrój, Horyniec-Zdrój, Iwonicz-Zdrój, Polańczyk, Solec-Zdrój, Swoszowice, Ustroń, Wapienne
Choroby układu trawienia	Iwonicz-Zdrój, Krynica, Muszyna-Złockie, Piwniczna-Zdrój, Wysowa, Żegiestów-Zdrój
Choroby układu wydzielania wewnętrznego i przemiany materii	Krynica, Polańczyk, Swoszowice
Choroby skóry	Busko-Zdrój
Choroby kobiece	Krynica
Choroby układu moczowego	Krynica, Wysowa

Źródło: Na podstawie *Uzdrowiska Polskie*, *op. cit.*

⁴ W regionie Górnej Wisły znajduje się tylko 20% polskich uzdrowisk nizinnych, takich jak Busko, Goczałkowice, Horyniec, Solec i Swoszowice związane z jedną z dzielnic Krakowa.

⁵ Uzdrowiska górskie regionu Górnej Wisły stanowią połowę tego typu uzdrowisk polskich; są to Krynica, Rabka, Wysowa i Szczawnica.

2. Zasoby i rodzaj naturalnych surowców leczniczych i związanych z tym profili leczniczych oraz stan i walory środowiska przyrodniczego

Dominującymi wodami leczniczymi występującymi w tym regionie są szczawy i wody wodorowęglanowe, a także solanki oraz wody siarczkowe. W Krynicy i Złockiem występują wody reliktowe typu Zuber.

Znajdują się tu również liczne rejony występowania pokładów borowiny (np. Radułowice, Zabłocie Podemszczyzna, i in.).

W uzdrowiskach Górnej Wisły najpowszechniej są leczone schorzenia układu oddechowego oraz narządów ruchu i choroby reumatyczne.

W bezpośrednim sąsiedztwie uzdrowisk tego regionu znajdują się liczne obszary objęte ochroną ze względu na wartości środowiska naturalnego. W tym regionie występuje 8 Parków Narodowych⁶, a kilkanaście Parków Krajobrazowych wyznaczono w bezpośrednim sąsiedztwie uzdrowisk, które często obejmują ochroną całe miejscowości⁷ albo znaczne ich fragmenty, podobnie jak istniejące Obszary Chronionego Krajobrazu. W bezpośrednim sąsiedztwie wielu uzdrowisk podgórskich i górskich znajdują się zwarte kompleksy leśne, z których większość objęta jest wspomnianą prawną ochroną o różnym stopniu prewencji.

Bogata sieć szlaków turystycznych oraz dróg lokalnych umożliwia penetrację terenów atrakcyjnych przyrodniczo, przez kuracjuszy oraz turystów sąsiadujących z uzdrowiskami.

3. Stan zachowania i sposób użytkowania historycznych zespołów i obiektów, a także całego dziedzictwa kulturowego miejscowości i regionu

W większości uzdrowisk regionu Górnej Wisły historyczny układ stanowi nadal podstawę obszaru leczniczego zdrojowiska. Taka sytuacja panuje zarówno w dużych renomowanych uzdrowiskach, takich jak Krynica, Szczawnica, Iwonicz-Zdrój, Busko-Zdrój, jak i w niewielkich ośrodkach, np. Solec-Zdrój, Goczałkowice-Zdrój, Swoszowice, Wysowa, Wapienne, Żegiestów, Rymanów-Zdrój i in.

Stopień zachowania założeń historycznych jest zróżnicowany. Tylko trzy uzdrowiska tego regionu zostały wykreowane w okresie ostatnich niespełna 50 lat. Wszystkie z nich były budowane w znacznym stopniu lub całkowicie od

⁶ Są to Parki Narodowe: Babiogórski, Tatrzański, Pieniński, Ojcowski, Gorczański., Magurski, Roztoczański, Bieszczadzki.

⁷ Na przykład uzdrowiska: Piwniczna, Żegiestów, Muszyna-Złockie i Krynica w całości znajdują się w obszarze Popradzkiego Parku Krajobrazowego.

początku. (Ustroń, Żłockie, Polańczyk). Uzdrowisko w Ustroniu związane jest z zespołem historycznym miasta Ustroń i niewielkim ośrodkiem leczniczym istniejącym tu od początku XIX w. Uzdrowisko w Polańczyku powstało na terenie praktycznie niezainwestowanym.

Nadal jednak w wielu ośrodkach centrum uzdrowiska stanowi przede wszystkim założenie historyczne. Poszczególne obiekty były starannie restaurowane. Czasami niektórym budynkom leczniczym zmieniono funkcje na usługowe, np. w Szczawnicy gdzie w dawnych łaźniach zlokalizowano kawiarnię, lub w Iwoniczu, gdzie w starych łaźniach borowinowych usytuowano sale wystaw, a w dawnych łaźniach mineralnych ulokowano prywatne gabinety lekarskie, czy w Krynicy, gdzie w dawnych pensjonatach lokuje się funkcje gastronomiczne. Obecnie nowo wznoszone obiekty nawiązują do miejscowej tradycji i stosowanych form oraz materiałów budowlanych, w sposób często atrakcyjny łączą się lub uzupełniają dawne założenia.

W większości historycznych ośrodków nierzadko w bezpośrednim sąsiedztwie zabytkowej zabudowy są usytuowane obiekty współczesne. Zasada stałej wymiany i powiększania obiektów leczniczych jest charakterystyczna dla uzdrowisk. Obiekty te zawsze były projektowane przez uznanych architektów.

Z wnętrza historycznego wielu uzdrowisk widoczne są współczesne, często typowe, nie zawsze atrakcyjne obiekty lecznicze i mieszkalne o skali kilkakrotnie przekraczającej tradycyjną zabudowę.

Dziedzictwo kulturowe miejscowości uzdrowiskowych to zarówno folklor regionu, w którym jest położone, jak i kultura wytworzona przez lata funkcjonowania ośrodka uzdrowiskowego. Do tej tradycji odwołują się animatorzy współczesnego życia tych miejscowości⁸.

W sąsiedztwie uzdrowisk górskich i podgórskich istniejące zespoły osadnicze są założeniami niejednokrotnie historycznymi ze znacznymi obszarami z tradycyjną tkanką zabudowy i wieloma obiektami historycznymi np. wieś spiskie w sąsiedztwie Szczawnicy, Stary Sącz w pobliżu uzdrowisk popradzkich i inne. Tu także są organizowane liczne atrakcyjne imprezy plenerowe nawiązujące do tradycji, jak np. splay Dunajcem, czy splay tratwami po Popradzie, jak również imprezy kulturalne nierzadko wysokiej rangi artystycznej, jak np. Międzynarodowy Festiwal Arii i Pieśni im. Jana Kiepury w Krynicy. Podobne cykliczne imprezy organizowane są także w innych uzdrowiskach.

⁸ Liczne organizowane imprezy kulturalne gromadzą zarówno zespoły folklorystyczne, jak i przedstawiciele współczesnego życia kulturalnego miejscowości. W istniejących w większości uzdrowisk muzeach są gromadzone pamiątki przeszłych zdarzeń i postaci związanych z miejscowością. Wydawane czasopisma i liczne publikacje książkowe zawierają nie tylko udokumentowane informacje o tradycji i historii, ale także wiele wspomnień mieszkańców o życiu w Uzdrowisku, np. ukazują się od początku lat 90. Almanach Kuracjusza w Muszynie, czy Rocznik Rymanowa Zdroju

4. Wielkość założenia leczniczego uzdrowiska i sposobu związaniu ośrodka leczniczego z towarzyszącym mu układem osadniczym

Większość uzdrowisk regionu Górnej Wisły funkcjonuje w świadomości społecznej jako uzdrowiska, ale szczegółowe badania wykazały, że tereny związane z lecznictwem uzdrowiskowym stanowią tylko niewielki procent całej miejscowości, np. w Busku, Rabce, Szczawnicy, Ustroniu⁹ i in. W mniejszych miejscowościach, gdzie dominuje lecznictwo uzdrowiskowe tereny te stanowią znaczną część całej miejscowości¹⁰.

Prawie wszystkie uzdrowiska w regionie Górnej Wisły¹¹ są związane z miejscowościami bardzo małymi i małymi miastami, jak np. Piwniczna, Muszyna oraz Ustroń, Krynica, Szczawnica, Rabka, w których są siedziby gmin

Tabela 3

Zestawienie liczby miejsc kuracyjnych i wycoczynkowych w stosunku do liczby stałych mieszkańców

Nazwa uzdrowiska	Liczba mieszkańców stałych	Liczba miejsc kuracyjnych	Liczba miejsc wycoczynkowych bez kwater prywatnych
Busko-Zdrój	16 500	2 150	2 350
Goczałkowice	5 400	662	70
Horyniec	2 400	450	
Iwonicz-Zdrój	2 200	1 245	1 000
Krynica	13 100	1 925	5 070
Muszyna-Złockie	5 900	1 150	2 100
Piwniczna	5 700	320	970
Polańczyk	800	1 200+	550
Rabka	13 900	1 310	2 250
Rymanów	2 400	1 050	360
Solec	850	390	140
Swoszowice		100	
Szczawnica	7 400	1 400	1 500
Ustroń	15 900	2 430	3 890
Wapienne	200	100	
Wysowa	700	470	385
Żegiestów	900	145	470

Źródło: Na podstawie badań wykonanych w ramach projektu badawczego nr 5 TO7F 024 24.

⁹ W miejscowościach tych tereny lecznicze liczone jako obszar „A” ochrony uzdrowiskowej zajmują mniej niż 0,1% całej miejscowości.

¹⁰ W małych uzdrowiskach, takich jak Wapienne, Wysowa czy Żegiestów odsetek terenów lecznictwa uzdrowiskowego sięga od 0,23-0,32% powierzchni całej miejscowości.

¹¹ Wyjątkiem są Swoszowice będące częścią Krakowa.

miejskich lub miejsko-wiejskich (patrz tab. 3). W niektórych miejscowościach uzdrowskich znajdują się siedziby gmin wiejskich, jak np. w Goczałkowicach, Horyńcu i Iwoniczu-Zdrój, tylko nieliczne są siedzibami sołectw, jak np. Wysowa, Żegiestów, Polańczyk, Rymanów-Zdrój. W tych najmniejszych miejscowościach związanych z układami wiejskimi zawsze jednak założenie lecznicze stanowi wyraźny ośrodek krystalizacji przestrzennej miejscowości.

Ze względu na powiązania przestrzenne założenia leczniczego ze strukturą przestrzenną miejscowości można wyróżnić założenia uzdrowskie:

- wchłonięte przez strukturę miejscowości i przemieszane z nią np. Rabka;
- zintegrowane i otoczone przez tę strukturę, np. Krynica, Szczawnica, Goczałkowice, Jaworze, Swoszowice;
- sprzężone, w mniejszym lub większym stopniu, z układem osadnictwa stałego, np. Iwonicz, Rymanów, Piwniczna, Muszyna, Busko, Solec, Horyniec;
- tylko niektóre z uzdrowskich regionu Górnej Wisły, te najmniejsze są samodzielne lub prawie samodzielne przestrzenie, np. Wapienne, Polańczyk czy Żegiestów.

5. Rodzaje głównych funkcji miejscowości

Oprócz funkcji administracyjnych¹², lokalizowanych zwłaszcza w większych uzdrowskich, w mniejszych ośrodkach oprócz lecznictwa uzdrowskiego tradycyjnie realizowana jest funkcja rolnictwa i hodowli o różnym stopniu nasilenia. We wszystkich miejscowościach zaczyna równolegle coraz wyraźniej dominować funkcja wypoczynku pobytowego i turystyki, jakkolwiek w uzdrowskich większych, takich jak Krynica, Szczawnica, Ustroń skala tego zjawiska jest znacznie większa. Przyczynami nasilenia się rozwoju funkcji turystyczno-rekreacyjnej w uzdrowskich jest to, że sprywatyzowane ostatnio były sanatoria branżowe są zamieniane na domy wczasowe.

Coroczne zmniejszanie przez Narodowy Fundusz Zdrowia liczby kuracjuszy opłacanych ze środków publicznych potęguje ten proces. Z kolei w biedniejszym społeczeństwie brak jest osób decydujących się na w pełni komercyjne leczenie uzdrowskie w Polsce¹³.

¹² W badanej grupie uzdrowskich statutowych w 11 miejscowościach są siedziby gmin, a w jednej znajduje się siedziba starostwa, w grupie uzdrowskich potencjalnych – w czterech miejscowościach mieszczą się siedziby powiatów, w 13 siedziby gmin, ale w pozostałych 14 nie ma funkcji administracyjnej.

¹³ Równoległe z ograniczeniami nakładów na publiczne finansowanie lecznictwa uzdrowskiego pojawiające się w prasie propagandowe doniesienia o nieskuteczności kuracji uzdrowskich (np. artykuł pt. *Kłamstwo sanatoryjne*, „Wprost” 21.08.2005) podważają zaufanie społeczeństwa do tego typu terapii.

W wielu miejscowościach uzdrowiskowych w omawianym regionie stosunek liczby ludności stałej do miejsc kuracyjnych wskazuje na marginalną rolę lecznictwa uzdrowiskowego w prowadzonej działalności gospodarczej miejscowości.

Z kolei w wielu, zwłaszcza małych ośrodkach lecznictwo uzdrowiskowe rzeczywiście dominuje, jako podstawowa działalność prowadzona w miejscowości i nierzadko w całej gminie.

W większych ośrodkach np. Krynicy, Szczawnicy, Rabce liczba miejsc dla turystów i wypoczywających wyraźnie dominuje nad liczbą miejsc kuracyjnych.

6. Sposób i stan zagospodarowania całej miejscowości, w tym zagospodarowania i użytkowania przestrzeni publicznych

Najbardziej znane i renomowane ośrodki lecznictwa uzdrowiskowego w ostatnim półwieczu zostały najbardziej rozbudowane. Głównie powstały tu, często nie w skali założenia, nowe zespoły wielkoskalowych budynków sanatoryjnych i wczasowych, a także duże obiekty przyrodolecnicze. Zrealizowano też założenia zespołów mieszkalnictwa stałego w formie osiedli często z typowymi blokami wielkomiejскими.

W Krynicy, z głównego wnętrza historycznego są widoczne piętrzące się na okolicznych stokach pensjonaty i sanatoria z różnych epok, im wyżej tym nowsze i większe, a przy deptaku budynku Głównej Pijalni zrealizowano w formie szklanej kostki, w sposób odmienny od tradycyjnych zasad kształtowania architektury uzdrowiskowej. Z kolei w Szczawnicy współczesna zabudowa dużych sanatoriów zrealizowanych w latach 70. na stokach Bryjarki stale towarzyszy historycznej przestrzeni leczniczej. W Iwoniczu-Zdroju zabudowa mieszkalna pnąca się po stokach Winiarskiej Góry wnika w przestrzenie lecznicze, Podobnie jak w Busku Zdroju zabudowa miasta, a zwłaszcza osiedli o charakterze typowych „blokowsk” wielkomiejских, jakkolwiek niewidoczna z centrum uzdrowiska ingeruje widokowo w przestrzenie obrzeża założenia leczniczego.

Praktycznie w żadnym historycznym założeniu uzdrowiskowym zlewni Górnej Wisły w ostatnich 60 latach nie zostało wykreowane nowe atrakcyjne założenie przestrzenne z wyraźnie zdefiniowaną i atrakcyjnie urządzonej przestrzenią publiczną¹⁴.

¹⁴ Podjęto tylko próbę takiego kształtowania Szczawnicy, aby całe założenie uzdrowiska było parkiem z luźno usytuowanymi obiektami leczniczymi i sanatoryjnymi. (na podstawie: *Miejscowego Projektu Ogólnego Szczawnicy* – główny projektant W. Pencakowska).

W nowych uzdrowiskach założenia kompozycyjne głównych przestrzeni leczniczych podporządkowano utylitarnych celom. Dlatego układ przestrzenny w Polańczyku i Złockiem uformowano wzdłuż drogi jezdnej, a duże powierzchnie parkingów często blokują dojścia do sanatoriów (Polańczyk). W wzniesionym, według jednolitego projektu, założeniu w Ustroniu brak jest należycie zagospodarowanych i odpowiednio urządzonych terenów zieleni.

7. Wielkości, rodzaj i sposób zagospodarowania terenów zieleni

W ostatnich około 50. latach gwałtownemu wzrostowi liczby miejsc dla kuracjuszy i wypoczywających w uzdrowiskach nie towarzyszyły równolegle prowadzone inwestycje na rzecz zwiększenia powierzchni urządzonej zieleni uzdrowiskowej. W żadnym z ostatnio powstałych uzdrowisk nie ma parku

Tabela 4

Wielkości i rodzaj terenów zieleni w uzdrowiskach Górnej Wisły

Nazwa uzdrowiska	Powierzchnia w ha				
	parku zdrojowego i zielenców	lasów uzdrowiskowych	innych terenów urządzonej zieleni	sadów i ogrodów	użytków zielonych
Busko-Zdrój	9,6	1	13,2	63	81
Goczałkowice	9,7	14	6,2		126
Horyniec	10,4	1202	1,5	2	264
Iwonicz-Zdrój	12,3	107		6	49
Krynica	14,3	2467		4	465
Muszyna-Złockie	0,4	1161	2,1		594
Piwniczna	2,3	1970		1	767
Polańczyk					
Rabka	10,3	1569	3,5	15	280
Rymanów	6,0	2870	2,5	5	93
Solec	5,6	6	1,7	4	59
Swoszowice	3,1	21	4,5	95	56
Szczawnica	35,0	4750	34,9	23	1949
Ustron	6,0	2810		158	817
Wapienne		21	2,5		70
Wysowa	5,3	1331			423
Żegiestów	2,0	5480			223

Źródło: Na podstawie danych ze *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego wybranych gmin uzdrowiskowych*, pomiarów własnych oraz J. Groch: *Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem metod wielowymiarowej analizy porównawczej*, Kraków 1991.

zdrojowego. W uzdrowiskach tradycyjnych obserwuje się brak należytej konserwacji istniejących założeń zieleni, dlatego pewne obszary parków zdrojowych czy lasów zdrojowych nadmiernie zadrzewione i zakrzewione przez samosiejki są praktycznie wyłączone z użytkowania ze względu na stałe zacienienie i nadmierną wilgoć oraz brak odpowiednio urządzonych ścieżek (np. niektóre rejonny Góry Parkowej w Krynicy, północne rejonny parku zdrojowego w Busku-Zdroju, południowa część parku w Solcu, lasy uzdrowiskowe w Iwoniczu-Zdroju, czy w Rymanowie-Zdroju).

W wielu uzdrowiskach w bezpośrednim sąsiedztwie przestrzeni leczniczych nadal prowadzona jest gospodarka rolna, dlatego występują duże powierzchnie użytków zielonych, jak i pól uprawnych

8. Rodzaj i wielkość istniejących usług

W omawianych miejscowościach uzdrowiskowych poziom i zakres usług jest zróżnicowany.

Usługi lecznicze są realizowane głównie w istniejących zakładach przyrodoleczniczych ale coraz częściej obserwuje się zjawisko przenoszenia usług zwłaszcza z zakresu rehabilitacji, (masaże, światło- i elektro- terapie) do obiektów sanatoryjnych lub domów wczasowych, gdzie następuje wzrost standardu tych usług.

Usługi paralelcnicze coraz częściej pojawiają się w uzdrowiskach zwłaszcza dużych, co jest związane ze swoistą modą. Obserwuje się realizacje podobnych urządzeń i obiektów, które nie zawsze są związane z profilami leczniczymi, jak np. realizowane ostatnio, prawie we wszystkich miejscowościach, komory solne i komory krioterapeutyczne. Obserwuje się także wzrastającą liczbę usług relaksacyjnych typu joga, medytacje itp.

Usługi sportu, turystyki i wypoczynku, są bardzo pożądanym w uzdrowiskach, bowiem umożliwiają wypoczynek po zabiegach, spędzanie wolnego czasu oraz doskonale wspomagają i uzupełniają główne zabiegi lecznicze. Tego typu usługi wyraźnie w ostatnich czasach wzrastają, jakkolwiek zwłaszcza w uzdrowiskach karpaccich mają bardzo podobny zakres. W wielu uzdrowiskach zlewni Górnej Wisły, głównie tych związanych z miastami średniej wielkości, równolegle z lecznictwem została rozwinięta funkcja wypoczynku, turystyki, oraz sportów, głównie zimowych. Powoduje to wprowadzanie dodatkowych usług gastronomii i handlu do głównych przestrzeni uzdrowiskowych. Usługi często nastawione na masowego odbiorcę są realizowane w prowizorycznych obiektach, co wpływa na degradację najbardziej prestiżowych terenów w centrum miejscowości, lub centralnych częściach uzdrowiska. Taka sytuacja panuje

w Krynicy przy Bulwarach Dietla, w Szczawnicy wzdłuż ul. Szalaya i Zdrojowej, w Rabce przy alei Tysiąclecia oraz ul. Piłsudskiego, a także w Busku Zdroju przy ul. 1-go Maja na granicy parku zdrojowego.

W uzdrowiskach tych w zakresie sportu dominują usługi związane z narciarstwem zjazdowym, tenisem, kolarstwem. Wyraźnie odczuwa się brak kąpielisk zwłaszcza termalnych. Najbardziej dotkliwe są braki w zakresie usług kulturalnych.

Ze względu na to, że wiele polskich uzdrowisk, w tym także położonych w dorzeczu górnej Wisły jest częścią miejscowości o dużym odsetku ludności stałej, usługi o charakterze ogólnomiejskim mają coraz większy udział także w przestrzeni publicznej uzdrowiska.

Usługi te pojawiają się w przestrzeni leczniczej głównie w tych uzdrowiskach, które zostały wchłonięte przez strukturę miejscowości, jak np. w Rabce.

Na jakość przestrzeni publicznej w wielu miejscowościach badanego regionu istotny wpływ mają:

- mało atrakcyjne obiekty zabudowy sanatoryjnej i mieszkaniowej uzdrowisk;
- niewielkie powierzchnie urządzonej zieleni, często nie konserwowane i niedostatecznie pielęgnowane (Iwonicz, Krynica), jakkolwiek zdarzają się wyjątki – deptak w Rymanowie;
- sposób użytkowania istniejących historycznych przestrzeni publicznych nieadekwatny do roli i ich znaczenia w strukturze przestrzeni zwłaszcza dużych, renomowanych uzdrowisk, np. lokalizacja różnej wielkości i formy budek handlowych w Rabce przy ul. Piłsudskiego, stragany handlowe i z grillami przy Bulwarach Dietla w Krynicy, przy pijalni Magdalena w Szczawnicy, przy parku Zdrojowym w Busku Zdroju;
- brak atrakcyjnej oferty usług, zwłaszcza kulturalnych, sportowych i specjalistycznych.

9. Wyposażenie miejscowości w zakresie infrastruktury technicznej i zagrożenia powodziowego

Znakomita większość uzdrowisk dorzecza Górnej Wisły w 100% jest wyposażona w sieć zaopatrzenia w wodę. W niewiele mniejszym stopniu obejmuje te miejscowości sieć kanalizacji sanitarnej, natomiast kanalizacja burzowa jest spotykana rzadziej. Tylko do nielicznych uzdrowisk tego regionu nie jest doprowadzony gaz przewodowy, który miał być głównym nośnikiem energii grzewczej. Większość inwestycji związanych z ochroną środowiska w uzdrowiskach oraz infrastrukturą transportową została zrealizowana w ostatnich 20 latach z funduszy związanych z ochroną środowiska lub ze środków europejskich. Ze względu na stale rosnące ceny tego surowca wiele gospodarstw domowych,

które wcześniej użytkowały ten surowiec do celów grzewczych zrezygnowało na korzyść innych, zwłaszcza stałych nośników energii (np. złej jakości węgiel, koks itd.).

Główne obiekty w uzdrowisku najczęściej korzystają z bardziej ekologicznych nośników energii, jak np. energia elektryczna i gaz.

W uzdrowiskach, w których znajdują się ostatnio zrealizowane nowe systemy grzewcze, oraz w miejscowościach małych, średnioroczne i średniodobowe parametry określające jakość powietrza (opad pyłu, pył zawieszony, SO₂ i NO₂) mieszczą się poniżej normy dla obszarów ochrony uzdrowiskowej, np.: w Busku-Zdroju, Horyńcu, Polańczyku. Znacznie lepsza sytuacja występuje w uzdrowiskach położonych w bezpośrednim sąsiedztwie dużych kompleksów leśnych, Iwoniczu-Zdroju, Muszynie, Złockiem, Żegiestowie.

W niektórych uzdrowiskach sytuowanych w dolinach rzek, związanych z miastami o liczbie mieszkańców powyżej 10 tys. w okresie zimowym występują przekroczenia norm zanieczyszczenia powietrza, co wynika z odejścia od ekologicznych systemów opalania oraz nadmiernego ruchu samochodowego, np. w Krynicy, Szczawnicy, w niżej położonych terenach Rabki¹⁵.

10. Atrakcyjność układu zdrojowiskowego i całej miejscowości

- Atrakcyjność układu zdrojowiskowego i całej miejscowości wynika z:
- Wartości przestrzenno-krajobrazowych warunkowanych jakością otaczającego uzdrowisko środowiska przyrodniczego. Na uwagę zasługuje to, że w okolicy większości uzdrowisk karpackich znajdują się tereny prawnie chronione ze względu na bardzo wysokie wartości przyrodnicze¹⁶. Zresztą już samo położenie w terenach zróżnicowanych wysokościowo, w górach, w obszarach sąsiadujących ze zwartymi kompleksami lasów, które ingerują bezpośrednio we wnętrza całej miejscowości świadczy o wyjątkowej atrakcyjności i odmienności przestrzeni uzdrowisk karpackich.

¹⁵ M. Gołąb-Korzeniowska: *Kondycja uzdrowisk karpackich na tle stanu środowiska*, [w:] *Uzdrowiska górskie w Polsce*, W. Wójcik (red.), Kraków 2004, s. 105–134 oraz T. Kozłowska-Szczęsna, K. Błażejczyk, B. Krawczyk, D. Limanówka, *Bioklimat uzdrowisk polskich i możliwości jego wykorzystania w lecznictwie*. Warszawa 2002.

¹⁶ Na przykład w najbliższym sąsiedztwie Rabki znajduje się Gorczański Park Narodowy, podobnie jak w pobliżu uzdrowiska Wapienne przebiega granica Magurskiego Parku Narodowego, z kolei Szczawnica leży przy Pienińskim Parku Narodowym. Piwniczna, Żegiestów, Muszyna, Złockie, Krynica otoczone są terenami chronionymi jako Popradzki Park Krajobrazowy, zaś Iwonicz-Zdrój i Rzymanów-Zdrój położone są w Obszarze Krajobrazu Chronionego.

Tabela 5

Niektóre wielkości charakteryzujące standard wybranych uzdrowisk w Karpatach

Nazwa statutowego uzdrowiska	Liczba stałych mieszkańców	Liczba miejsc leczniczych	Liczba miejsc turystycznych	Powierzchnia lasów (ha)	Powierzchnia urządzonych terenów zieleni (ha)	Obiekty i urządzenia sportowe		
						Wyciągi narciarskie i kolejki górskie	Baseny otwarte (o) i kryte (k)	Korty tenisowe
Busko	1 600							
Iwonicz	2 200	~1 500	~1 000	107	220	1	1(o), 1(k)	
Krynica	13 500	~3 000	~6 500	2 467	15	7+2	1(o), 2(k)	10
Muszyna	5 000	~600	~2 200	1 161	2	4	0	2
Piwniczna	5 400	~400	~2 000	1 970	5	X	1(o)	4
Rabka	1 400	~2 700	~3 800	1569	26	1	1(o)	2
Rymanów	2 400	~1 050	~360	287	6	1	1(o)	1
Szczawnica	7 000	~1 500	~3 000	4750	35	4	2(k)	
Złockie	950	~1 200	brak danych	brak danych	brak danych		3(o) – małe 2(k)	2
Żegiestów	900	~600	~700	548	2			

X - Liczne wyciągi narciarskie w sąsiednich wsiach Koszarzyska-Sucha Dolina i Wierchomla

Źródło: Na podstawie badań terenowych autorki oraz: *Atlas Uzdrawisk Polskich*, Warszawa-Wrocław 1990; J. Groch, *Badania diagnostyczne uzdrowisk polskich z zastosowaniem metod wielowymiarowej analizy porównawczej*. Kraków 1991; „*Uzdrowiska Polskie. Informator*” Warszawa 1999. Opracowanie własne.

- Zasobów dziedzictwa kulturowego związanego zarówno z założeniami oraz obiektami zabytkowymi w samym uzdrowisku, miejscowości, z którą jest ono związane, jak i całą kulturą regionu, folklorem ale przede wszystkim z tradycją czasu spędzanego u wód oraz działalnością wielu wybitnych twórców, którzy swoje życie w różnym stopniu związali z uzdrowiskami tego regionu. W ponad 55% omawianych uzdrowisk główny obszar leczniczy znajduje się w przestrzeni historycznej objętej ochroną konserwatorską, co gwarantuje atrakcyjną oprawę, ale stwarza też pewne utrudnienia w realizacji procesu leczniczego, związane z modernizacją obiektów zabytkowych.
- Wielkości oraz sposobu zagospodarowania i urządzenia przestrzeni publicznych, a przede wszystkim terenów zieleni. Stan i kondycja przestrzeni publicznych i terenów zieleni w polskich uzdrowiskach są dzisiaj nienajlepsze. Dotyczy to zarówno terenów zieleni w centralnych przestrzeniach uzdrowisk, jak i odpowiedniego wyposażenia oraz zagospodarowania parków leśnych i sąsiadujących z uzdrowiskiem lasów. Na tę sytuację składa się wiele przyczyn, spowodowanych złą kondycją finansową polskich uzdrowisk, wieloletnimi zaniedbaniami w dziedzinie konserwacji i rozwoju urządzonych terenów zieleni, jak i likwidacja w latach 60, etatów zdrojowych ogrodników.
- Rodzaju, liczby i różnorodności usług kulturalnych, sportowych, rekreacyjnych, gastronomicznych i handlowych, oraz jakości przestrzeni i urządzeń do ich spełniania zarówno w dobrych warunkach pogodowych, jak i w czasie deszczu oraz niskich temperatur. Za takie obiekty uważa się sale kinowe, koncertowe, teatralne, muzea, czytelnie, otwarte i zadaszone boiska do gier kameralnych, a także imprez masowych, kąpieliska kryte itp., które w większości omawianych uzdrowisk rzadko występują. W większości karpackich uzdrowisk rodzaje urządzeń sportowych są bardzo podobne, realizowane na zasadzie mody.

Tak jak w zakresie urządzeń paraleczniczych masowo realizowane są obecnie komory solne, tak w zakresie urządzeń i obiektów sportowych są realizowane przede wszystkim wyciągi narciarskie, lodowiska, stadiony do piłki nożnej, korty tenisowe, urządzenia hippiczne, czasami wznoszone są hale sportowe, lodowiska.

- Oferty turystycznej i krajoznawczej proponowanej na miejscu lub w regionie zarówno w zakresie wypoczynku kameralnego organizowanego w samym uzdrowisku, jak i masowych imprez organizowanych poza obszarem leczniczym. Na pewno należy wymienić spływ Dunajcem oraz ostatnio organizowany spływ tratwami po Popradzie z Muszyny i Piwnicznej, różnego rodzaju festiwale, imprezy sportowe i turystyczne.
- Dostępności komunikacyjnej do samego uzdrowiska, jak i systemu powiązań z sąsiednimi miejscowościami stanowiącymi potencjalne miejsce zaintereso-

sowania kuracjuszy. Dla uzdrowisk karpackich coraz istotniejsze stają się połączenia komunikacyjne ze Słowacją, nie tylko w celach poznawczych, ale przede wszystkim z powodu możliwości korzystania ze znajdujących się tam obiektów i urządzeń kąpieliskowych, takich jak baseny termalne w uzdrowiskach, Bardejovské Kúpelé, Vyžne Rúžbachy, Liptovsky Jan, oraz poza nimi Tatralandia, Oravice, Bešenova. Wydaje się że w najbliższej przyszłości ważną rolę będzie odgrywało, położone najbliżej uzdrowisk zwłaszcza sądeckich, lotnisko w Popradzie.

11. Zagrożenia dla rozwoju uzdrowisk położonych w dorzeczu Górnej Wisły

Tworząc karpackie, jak i pozostałe omawiane polskie założenia zdrojowiskowe w XIX w. w pełni wykorzystywano europejskie wzory rozwiązań przestrzennych, tworząc atrakcyjne przestrzenie kuracyjne konkurujące z podobnymi ośrodkami działającymi wcześniej, zwłaszcza tymi położonymi najbliżej Bardejowem, Družbakami (Wyżnymi Ruźbachami). Rozwijane od końca XVIII w. uzdrowiska po południowej stronie Tatr, ze względu na bardziej atrakcyjne położenie oraz specyficzny profil leczniczy, bazujący w większym stopniu na leczeniu klimatycznym, były praktycznie konkurencją tylko dla Zakopanego, którą zresztą wygrały. Wynikało to także z rozwiązań przestrzennych w skali regionalnej, polegających na logicznym schemacie odizolowania ośrodków lecznictwa uzdrowiskowego i wypoczynkowych od osadnictwa stałego oraz nanizania poszczególnych ośrodków na układ lokalnej komunikacji pasmowej, z jednoczesnym prowadzeniem niezależnej od niej komunikacji tranzytowej¹⁷.

Dzisiaj dla uzdrowisk położonych w dorzeczu Górnej Wisły największą konkurencję stanowią słowackie ośrodki lecznictwa uzdrowiskowego, zwłaszcza te położone w bezpośrednim sąsiedztwie granicy państwa (Bardejovské Kúpelé, Vyžne Rúžbachy) oraz cały zespół wysokogórskich uzdrowisk tatrzańskich (Horný Smokovec, Nový Smokovec, Nová Polianka, Starý Smokovec, Štrbské Pleso, Tatranská Kotlina, Tatranská Lomnica, Vyšné Hágy) i inne położone na wysokości od 715 m n.p.m.–1355 m n.p.m.

Atrakcyjności krajobrazowej otoczenia tych ostatnich żaden z polskich ośrodków nie może dorównywać, ze względu na stały i bezpośredni kontakt

¹⁷ Szeroko problematykę rozwoju uzdrowisk po południowej stronie Tatr zarówno w ujęciu regionalnym, jak i historycznym przedstawiono [w:] S. Zychon, *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, Kraków 1970, natomiast historię rozwoju lecznictwa oraz współczesne zagospodarowanie można znaleźć w książce autorstwa E. Husakovská i J. Takátsová, *Slovakia Spas Bratislava* 2002.

z najwyższymi szczytami i stokami południowej strony Tatr. Bezpośredni kontakt z wysokogórską przyrodą występuje zwłaszcza w uzdrowisku Štrbské Pleso. Tereny sąsiadujące z zespołem tatrzańskich uzdrowisk objęte są ochroną w formie parku narodowego (TANAP). Również pozostałe ośrodki sąsiadują z terenami chronionymi.

Bardejovské Kúpele, Vyžne Růžbачy, są uzdrowiskami oferującymi kuracje pitne i kąpiele mineralne, zaś uzdrowiska tatrzańskie pełnią funkcje stacji klimatycznych. W największym w północnej Słowacji zdrojowisku, Bardejovské Kúpele położonym w odległości 7 km od 30-tys. miasta Bardejov, jest realizowany bogaty zestaw profili leczniczych¹⁸. Z kolei w uzdrowisku Vyžne Růžbачy, które są zdrojowiskiem związanym z niewielką wsią, również są realizowane wieloprofilowe kuracje oparte także na wodach termalnych¹⁹. Stan obiektów leczniczych, liczba oferowanych usług leczniczych w nowych zakładach przyrodoleczniczych połączonych krytymi chodnikami z sanatoriami, stanowi o wyższym standardzie spełniania funkcji leczniczej niż w niektórych polskich ośrodkach.

Przestrzegana w słowackich uzdrowiskach zasada polegająca na izolowaniu ich od sieci systemu osadniczego gwarantuje zmniejszenie kolizji w samych uzdrowiskach. Jednocześnie dbałość o tereny zieleni oraz bezpośrednie, czytelne połączenia z dobrze utrzymanym systemem ciągów spacerowych prowadzonych w sąsiadujących terenach leśnych stwarza atrakcyjniejsze warunki rekreacji i prowadzenia kuracji. Jakkolwiek niektóre obiekty związane z usługami dla kuracjuszy są nieczynne i zrujnowane np. kino oraz sala kongresowa w Starym Smokowcu.

Liczne, wysokiej klasy artystycznej obiekty sanatoryjne są ostatnio odnawiane i modernizowane.

Nadal niższe lub porównywalne ceny za pobyt i kuracje w uzdrowiskach słowackich powodują, że wielu Polaków wybiera leczenie po południowej stronie granicy naszego państwa. Tym bardziej, że istniejące w Słowacji, w regionach przygranicznych liczne kąpieliska termalne podnoszą atrakcyjność pobytu.

Istnieje więc konieczność wzmocnienia atrakcyjności polskich uzdrowisk.

Wnioski

Za najbardziej niekorzystne zjawiska obniżające atrakcyjność przestrzenną polskich uzdrowisk położonych w dorzeczu Górnej Wisły uznano:

¹⁸ Kuracje dotyczą schorzeń: układu krążenia, oddechowego, moczowego, nerwowego, kobiecych, a także są to nowoczesne terapie po zabiegach onkologicznych.

¹⁹ Leczy się tu m.in. choroby układu ruchu, reumatyczne, skórne, układu krążenia i serca, układu oddechowego i związane z klimakterium oraz terapie po leczeniu onkologicznym.

- nadmierną zabudowę, o niskiej wartości estetycznej i artystycznej, przestrzeni leczniczej sprzyjającej zacieraniu pierwotnego założenia i powodującej degradację tradycyjnego układu zdrojowego;
- wprowadzanie w centrum układu historycznego, w główne, reprezentacyjne wnętrza uzdrowiska, obiektów architektury tymczasowej, różnego rodzaju kiosków, pawiloników, tymczasowych straganów, itp. tzw. buda architektury;
- nadmierny rozwój przestrzenny i ludnościowy miejscowości uzdrowiskowej o wielu funkcjach kolizyjnych, w tym prowadzących do koncentracji ruchu kołowego i hałasu w bezpośrednim sąsiedztwie i wewnątrz obszarów lecznictwa;
- organizację w bezpośrednim sąsiedztwie przestrzeni leczniczej targowisk, jarmarków, imprez o charakterze ludycznym przeznaczonych dla masowego odbiorcy;
- realizację terapii leczniczych często w mało komfortowych warunkach i niezbyt atrakcyjnych przestrzeniach zakładów zdrojowych wzniesionych na początku XX w. lub w latach 70. jako typowych obiektów;
- brak bogatej i zróżnicowanej artystycznie i cenowo oferty spędzania wolnego czasu;
- brak odpowiednio urządzonych i zagospodarowanych terenów zieleni zgodnie z profilem uzdrowiska;
- nierozwiązane układy komunikacyjne w rejonie uzdrowisk, a zwłaszcza prowadzenie tranzytowych tras komunikacji samochodowej w bezpośrednim sąsiedztwie terenów leczniczych lub wewnątrz tych obszarów;
- stosowanie głównie dwóch rodzajów materiałów jako nawierzchni ciągów komunikacyjnych w uzdrowisku – asfaltowej i betonowego bruku, co prowadzi do monotonii i nie zawsze jest adekwatne, zwłaszcza w przestrzeniach historycznych założeń;
- spotykany brak systemów ogrzewania opartych na ekologicznych nośnikach energii.

Likwidacja lub ograniczenie niektórych z wymienionych czynników ograniczających atrakcyjność przestrzenną może wpłynąć na poprawę obecnej sytuacji w tym zakresie w polskich uzdrowiskach dorzecza Górnej Wisły. Problem dobrej kondycji przestrzennej badanych miejscowości uzdrowiskowych w omawianym regionie jest tym bardziej pilny, że koncentruje się tu znaczna liczba uzdrowisk w Polsce, a ich funkcjonowanie oraz ewentualny rozwój, w regionie o przewadze terenów chronionych ze względu na wartości przyrodnicze i krajobrazowe, jest jedną z pożądanych działalności gospodarczych, mogących korzystnie wpłynąć na zbyt wysoką stopę bezrobocia w tym regionie.